

Tomasz Szutkowski

DOI: 10.31648/apr.4666

Uniwersytet Szczeciński

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3490-1707>

tomasz.szutkowski@usz.edu.pl

Kilka uwag o subkompetencji frazeologicznej tłumacza

Współczesna translatoryka stoi przed wieloma pilnymi do wykonania zadaniami i nowymi wyzwaniem, które niewątpliwie mają związek z zachodzącymi współcześnie intensywnymi przemianami społeczno-polityczno-ekonomicznymi. Globalizacja i kolosalny postęp technologii wymusza także na tłumaczach konieczność dostosowania się do nowych i coraz wyższych oczekiwań ze strony użytkowników języka zwłaszcza w obszarze komunikacji dwu- i wielojęzycznej. Coraz więcej uwagi poświęca się w związku z tym problematyce ewaluacji tłumaczenia [Biel 2011; Dybiec-Gajer 2013; *Jakość i ocena tłumaczenia* 2009; Skibińska 2009]. Jednym z najistotniejszych elementów mających bezpośredni wpływ na jakość przekładu jest określony poziom kompetencji językowej tłumacza w odniesieniu do L1 i L2. Ten fundamentalny składnik nie jest jednak monolityczny w swojej strukturze – tworzy go bowiem wiele elementów składowych: subkompetencja fonetyczna, morfologiczna, leksykalna, składniowa, stylistyczna, pragmatyczna oraz – niezbyt często dostrzegana i wyodrębniana przez badaczy – subkompetencja frazeologiczna, którą rozumiem jako znajomość szeroko pojętej frazeologii¹ w aspekcie teoretycznym i praktycznym. Problem frazeologii w kontekście procesu translacji (frazeotranslacji) oraz dydaktyki (ściślej – frazeodydaktyki) – jak zauważa Monika Sułkowska – poruszono w pracach naukowych wielu badaczy zachodniej Europy [Sułkowska 2017, 347]. W polskim dyskursie naukowym jest to zagadnienie jeszcze w pełni niezbadane i nieopisane. M. Sułkowska słusznie stwierdza, że sprawni tłumacze powinni poprawnie rozpoznawać w tekście utrwalone struktury wielowyrazowe, następnie właściwie odkodować sens wyodrębnionych związków wyrazowych, w kolejnym etapie wybrać i zastosować odpowiednią strategię tłumaczeniową, aby w rezultacie dobrać optymalne ekwiwalenty w języku przekładu [Sułkowska 2017, 348].

¹ Biorąc pod uwagę szerokie rozumienie frazeologii, odwołuję się tutaj przede wszystkim do koncepcji frazematycznej Wojciecha Chlebdy [2003].

Praktyka pokazuje jednak, że zwłaszcza wśród adeptów translatorskiego rzemiosła poziom subkompetencji frazeologicznej nie jest zadowalający. Ze swojego doświadczenia w pracy ze studentami specjalizacji translatorskiej mogę stwierdzić, że zauważone braki w zakresie omawianej subkompetencji przejawiają się przede wszystkim w „archaicznym” (skrajnie idiomatycznym) pojmowaniu istoty związku frazeologicznego oraz w analitycznym traktowaniu idiomów, frazemów i innych wielowyrazowych jednostek języka w procesie tłumaczenia (przekodowywanie) (np. *Андрей съел собаку* → **Andriej zjadł psa*; zamiast: *Andriej jest doświadczonym człowiekiem*; *Дядя положил зубы на полку* → **Dziadek położył protezę zębową na stole*; zamiast: *Wujek jest bardzo głodny*). Sądzę, iż nieco pobieżne i nierzadko powierzchowne traktowanie frazeologii w ogólnym zasobie leksykalnym języka wynika także i z tego, że wielowyrazowe jednostki języka (zwłaszcza idiomy) są postrzegane jako osobliwy językowy ornament, a więc jako element fakultatywny, nie zaś jako istotny i niezbędny budulec wypowiedzi wszystkich użytkowników języka. Pod koniec lat 80. XX wieku Andrzej Bogusławski stwierdził, iż w rzeczywistości mówiący posługują się w przytłaczającej większości reprodukowanymi wielowyrazowymi jednostkami języka, nie zaś produktami jednowyrazowymi [Bogusławski 1989, 18–19].

Biorąc pod uwagę powyższe zagadnienia, najpierw należałoby – w mojej opinii – zbadać poziom świadomości językowej przyszłych tłumaczy w odniesieniu do subkompetencji frazeologicznej. W pierwszym badaniu ankietowym przeprowadzonym jesienią 2017 roku respondenci odpowiadali na proste pytanie: Co to jest frazeologizm? Ta część miała więc zobrazować aspekt teoretyczny świadomości językowej. W kolejnym zadaniu studenci mieli podkreślić frazeologizmy spośród 26 podanych związków wyrazowych. Przedłożona lista zawierała jednostki o różnej strukturze i różnicowanym charakterze (związki luźne, frazemy, przysłowia, wielowyrazowe produkty). Wyniki pierwszego przeprowadzonego przeze mnie badania omawiam szczegółowo w innej publikacji [Szutkowski 2019]. W tym miejscu ograniczę się jedynie do przywołania ogólnego wniosku: ankietowani zbyt mocno zawężają granicę frazeologii, a wielowyrazowe produkty (np. *po odejściu od kasy reklamacji nie uwzględnia się, nie mam więcej pytań*) nie uchodzą w opinii studentów za struktury w większym lub mniejszym stopniu sfrazeologizowane.

W dalszej części artykułu zostaną przedstawione i omówione wyniki drugiego etapu badania pilotażowego przeprowadzonego przeze mnie na początku maja 2018 roku na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Szczecińskiego wśród studentów II roku studiów stacjonarnych I stopnia pięciu specjalności: filologii angielskiej, germańskiej, romańskiej, iberystyki i skandynawistyki. W badaniu wzięło udział 50 osób studiujących na specjalizacji translatorskiej. Zadaniem respondentów było

wypełnienie ankiety anonimowej składającej się z trzech zadań. Pierwsze polegało na wyszukaniu w podanym tekście (zob. poniżej) frazeologizmów.

Afera reprivatyzacyjna jest, jak się wydaje, fragmentem większej całości, a próby jej przezwyciężenia to notabene walka na kilka frontów. Przesłuchania na Komisji Weryfikacyjnej potwierdziły słuszność znanego powiedzenia: kto mieczem wojuje, od miecza ginie. Transparentność działań w tym zakresie jest warunkiem *sine qua non* pozytywnego załatwienia tej palącej kwestii społecznej. Póki co zdaje się jednak, że stoimy na przegranej pozycji, a klęska na całej linii to tylko kwestia czasu. Sprawa bowiem ma charakter rozwojowy i ponad wszelką wątpliwość można się spodziewać nieprzewidywalnych reperkusji, które jeszcze bardziej nakręca spiralę niepewności o lepsze jutro lokatorów warszawskich nieruchomości. Biednemu zawsze wiatr w oczy!

Tekst ten został zredagowany przeze mnie na podstawie aktualnych informacji medialnych dotyczących prac sejmowej Komisji Weryfikacyjnej ds. Reprivatyzacji. Składa się on z 99 wyrazów i zawiera 25 wielowyrazowych reпродукtów, co stanowi 75% jego objętości. Można zatem stwierdzić, że jest to tekst wysoko nasycony pod względem liczby wielowyrazowych jednostek języka².

Wyniki pierwszej części badania ankietowego zawarte są w tabeli 1. Ogółem studenci podkreślili w tekście 21 związków wyrazowych, co stanowi 84% wszystkich wielowyrazowych reпродукtów. Jeśli jednak – podobnie jak to było w pierwszym etapie badań – wyznaczmy umowny statystyczny punkt odcięcia granicy „frazeologiczności” na poziomie $\geq 50\%$ odpowiedzi, wówczas w grupie tej znajdzie się zaledwie 7 jednostek: *Biednemu zawsze wiatr w oczy* (88%); *Kto mieczem wojuje, od miecza ginie* (84%); *walka na kilka frontów* (74%); *paląca kwestia* (62%); *stać na przegranej pozycji* (62%); *klęska na całej linii* (60%) i *nakręcać spiralę* (50%).

Pozostałe wielowyrazowe reпродукty w opinii respondentów w mniejszym stopniu zasłużyły na miano pełnoprawnych frazeologizmów, chociaż ich odtwarzalność w takiej właśnie postaci nie budzi wątpliwości. Jednostki typu *pozytywnie załatwić*, *jak się wydaje*, *próby przezwyciężenia*, *transparentność działań*, *znane powiedzenie* należy w procesie tłumaczenia traktować więc jako całość, jako odrębne jednostki przekładu. Oczywiście na tym etapie badań nie można stwierdzić, czy w przypadku rzeczywistego tłumaczenia tych konkretnych związków wyrazowych studenci potraktowałoby je atomistycznie. Pytanie, na które warto będzie w przyszłości poszukać odpowiedzi, winno brzmieć: Czy poziom subkompetencji frazeologicznej tłumacza jest wprost proporcjonalny do procedury segmentacji

² Salah Mejri z Uniwersytetu w Alicante wprowadza wskaźnik pokrycia frazeologicznego, który oblicza się, dzieląc liczbę wielowyrazowych jednostek języka występujących w tekście przez ogólną liczbę jego jednostek leksykalnych [Mejri 2011, 125–137].

tekstu oryginału na jednostki tłumaczenia pokrywające się z granicami wielowyrzowych reproductów oraz czy taki sposób ich wyodrębniania wpływa istotnie na jakość przekładu? Z dużą dozą prawdopodobieństwa można przypuszczać – jak sądzę – że odpowiedź na to pytanie będzie pozytywna.

Tabela 1

Wyniki pierwszej części badania ankietowego

Frazeologizmy wskazane w tekście przez ankietowanych	%
Biednemu zawsze wiatr w oczy	88
Kto mieczem wojuje, od miecza ginie	84
walka na kilka frontów	74
paląca kwestia	62
stać na przegranej pozycji	62
klęska na całej linii	60
nakręcać spiralę	50
lepsze jutro	42
fragment większej całości	32
warunek sine qua non	26
kwestia czasu	24
spirala niepewności	24
ponad wszelką wątpliwość	16
mieć charakter rozwojowy	12
afera reprivatyzacyjna	10
Komisja Weryfikacyjna	6
pozytywnie załatwić	4
jak się wydaje	2
próby przewyciężenia	2
transparentność działań	2
znane powiedzenie	2

Źródło: opracowanie własne

Drugi etap badania nad poziomem subkompetencji frazeologicznej potwierdził rezultaty pierwszego – podejście ankietowanych do wielowyrzowych jednostek języka jest skrajnie idiomatyczne zgodne z tzw. podejściem winogradowskim i – jak pokazały rezultaty ankiet – kwalifikacja związków wyrazowych do kategorii frazeologizmów była podobna, choć w pierwszej ankiecie studenci otrzymali listę izolowanych związków wyrazowych, a w drugiej – był to spójny tekst, w którym wielowyrzowe reproducty znalazły się w konkretnym kontekście. Warto zwrócić

uwagę, że oba etapy były przeprowadzone w tej samej grupie respondentów, chociaż za drugim razem ankietę wypełniło mniej osób.

Drugie zadanie w omawianym badaniu ankietowym polegało na wypisaniu z podanego tekstu fragmentów niejasnych lub niezrozumiałych. Wyniki tej części ankiety zawiera tabela 2.

Tabela 2

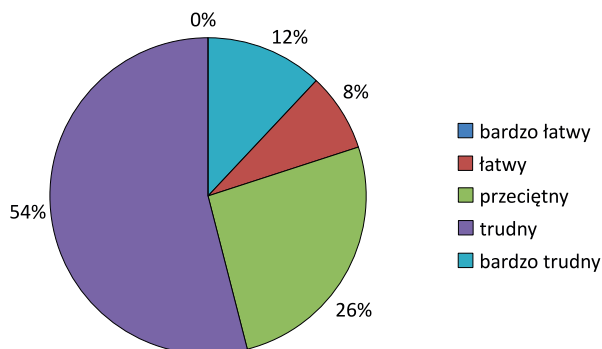
Wyniki drugiej części badania ankietowego

Fragmenty niezrozumiałe lub niejasne wskazane w tekście przez ankietowanych	%
(warunek) sine qua non	82
reperkusje	42
transparentność działań	22
afera reprywatyzacyjna	12
Komisja Weryfikacyjna	4
notabene	4
Biednemu zawsze wiatr w oczy	2
paląca kwestia społeczna	2
sprawa ma charakter rozwojowy	2
transparentność	2

Źródło: opracowanie własne

Na podstawie danych statystycznych można stwierdzić, że tekst przedłożony ankietowanym do analizy był raczej zrozumiały z wyjątkiem trzech jednostek: (*warunek*) sine qua non (82%), reperkusje (42%) oraz transparentność działań (22%). Może nieco dziwić, że dwie osoby wskazały jako niezrozumiałe lub niejasne przysłowie *Biednemu zawsze wiatr w oczy* czy związek *sprawa ma charakter rozwojowy*. Możliwe, że znaczenie tych jednostek było dla ankietowanych znane, ale mieli problem z jego odniesieniem do kontekstu. Z kolei związek *Komisja Weryfikacyjna* może sprawić kłopot wówczas, kiedy komuś zupełnie nieznaną jest sprawa reprywatyzacji warszawskich nieruchomości. Sam izolowany reprodukt nie powinien budzić wątpliwości pod względem swojego znaczenia słownikowego.

Trzecie polecenie w omawianej ankiecie zawierało pytanie: Czy powyższy tekst jest Pana/Pani zdaniem łatwy bądź trudny do przetłumaczenia na język obcy? Proszę podkreślić wybraną odpowiedź – a) bardzo łatwy, b) łatwy, c) przeciętny, d) trudny, e) bardzo trudny. Wyniki ostatniej części ankiety przedstawia poniższy wykres 1.

Wykres 1. Wyniki trzeciej części ankiety
Źródło: opracowanie własne

W opinii 54% ankietowanych tekst wydał się trudny do przetłumaczenia, dla 12% – bardzo trudny, co razem daje wynik 66%. Tylko 8% uznało go za łatwy, żadna z badanych osób nie uznała tego tekstu za bardzo łatwy. Niewątpliwie trudności w tłumaczeniu tekstów wysoko nasyconych wielowyzrazowymi re produktami stwarza dobór adekwatnych ekwiwalentów, których potencjał semantyczny i pragmatyczny będzie jak najbardziej zbliżony. Większość słowników dwu- i wielojęzycznych niestety nie daje idealnych rozwiązań, z których tłumacz mógłby bez większych trudności i wysiłku skorzystać³, dlatego też wysoki poziom subkompetencji frazeologicznej jest w procesie translacji niezbędny.

Zarówno własne obserwacje decyzji translatorskich podejmowanych przez studentów na zajęciach praktycznych, jak i wyniki przeprowadzonego badania ankietowego uzasadniają konieczność podjęcia działań w zakresie dydaktyki frazeologicznej. Główną ideą tych działań powinno być przeorientowanie subkompetencji frazeologicznej z paradygmatu idiomatycznego na paradygmat frazematyczny w rozumieniu teorii W. Chlebdy. Swoista rewizja rozumienia istoty jednostki frazeologicznej powinna mieć jednak ścisły związek z praktyczną działalnością przekładową. Tłumacz bowiem musi być aktywnym czytelnikiem⁴, który dostrzega w analizowanym tekście wielowyzrazowe jednostki języka i potrafi ująć je w ramy

³ Wyjątkiem na rynku wydawniczym jest z pewnością *Polsko-rosyjski słownik par przekładowych*, w którym wszystkie translaty zostały zweryfikowane w rzeczywistych kontekstach [*Polsko-rosyjski słownik par przekładowych...* 2014].

⁴ Warto w tym miejscu przywołać zasady sformułowane przez W. Chlebdę w odniesieniu do postawy aktywnego czytelnictwa: czytaj jak najwięcej, czytaj z ołówkiem w rękę, staraj się dostrzegać w tekstach, z czego zostały zrobione, zaczynaj analizę od małych fragmentów, stosuj zasadę ograniczonego zaufania (to, czy wyodrębniony fragment jest wielowyzrazową jednostką języka, trzeba zweryfikować wielokrotnie i wielostronnie), bądź świadom w stopniu większym, niż wymagają tego potrzeby codziennej, zwykłej lektury tekstu, gdyż świadome analizowanie tekstów sprzyja świadomemu władaniu językiem [Chlebda 2010, 33].

nie tylko potencjalnej, lecz także przede wszystkim realnej ekwiwalencji. Efekty postulowanych działań przyniosą oczekiwane skutki, jeśli zostaną zrealizowane konkretne etapy w dydaktyce akademickiej. Monika Sułkowska za Jean-Pierre'em Colsonem przywołuje następujące strategie w zakresie frazeotranslacji: 1) wyodrębnianie frazeologizmów (por. koncepcję Wojciecha Chlebdy), co ma zaowocować swoistym „uwrażliwieniem na frazeologię”; 2) analiza semantyczna – opis znaczenia, dobór synonimów i antonimów; 3) analiza kontekstowa i makrostrukturalna; 4) podejście teoretyczno-modularne – opracowanie przez tłumacza własnego słownika wielowyrazowych jednostek języka, np. według klucza tematycznego [Sułkowska 2017, 348–349]. W ostatnim wymienionym punkcie widać szczególną przydatność zastosowania pamięci tłumaczeniowych (CAT).

Powyższa propozycja działań dydaktycznych jest moim zdaniem godna rozważenia. Ma ona przede wszystkim istotnie podnieść świadomość językową tłumaczy w zakresie wielowyrazowych jednostek języka. Warto jednak zwrócić uwagę na kolejne działania niewymienione w koncepcji J.-P. Colsona. Wyodrębnione i opracowane wielowyrazowe reproduktory w języku L1 winny być odniesione do ich ekwiwalentów w języku L2. W wielu przypadkach nie jest to wcale zadanie łatwe. Bardzo cenne rady zwłaszcza dla początkujących tłumaczy zawarto w publikacji *Na tropach tłumaczy. W poszukiwaniu odpowiedników przekładowych* [Na tropach tłumaczy... 2011]. W części II (*Minucje przekładowe*) ukazano bardzo dokładnie drogę dochodzenia do odpowiedników przekładowych jednostek nieodnotowanych w dotychczasowych słownikach dwujęzycznych (analiza danych słowników dwujęzycznych, weryfikacja dotychczasowych znaczeń, analiza kontekstów w wolnych zasobach e-tekstów, porównywanie polskich i obcojęzycznych wersji stron internetowych, odwołanie się do definicji encyklopedycznej, analiza uzyskanych wyników po wpisaniu danego związku wyrazowego w wyszukiwarkach internetowych, ustalenie stosunku możliwie pełnej ekwiwalencji między jednostkami L1 i L2) [Na tropach tłumaczy... 2011, 115–117]. Dopiero uwzględnienie drugiego etapu działań tłumacza (ustalenie relacji możliwie pełnej ekwiwalencji) – po uprzednim wyodrębnieniu i dokładnym opisie semantyczno-pragmatycznym wielowyrazowych jednostek języka w tekście wyjściowym – pozwala uznać tę procedurę za zakończoną i efektywną.

Kolejne etapy prowadzonego badania pilotażowego będą realizowane po przeprowadzeniu w tej samej grupie studentów cyklu wykładów z teorii frazematyki, aby przekonać się, czy dostarczona wiedza teoretyczna wzmocni poziom świadomości językowej w zakresie subkompetencji frazeologicznej i poszerzy spektrum jednostek kwalifikowanych przez młodych adeptów translatorskiego rzemiosła do grupy wielowyrazowych reproductów. Ponowne badania ankietowe powinny

skutecznie zweryfikować poziom omawianej subkompetencji. Na tym jednak – jak sądzę – poprzestać nie można. W dalszej kolejności warto zbadać, jak studenci specjalizacji translatorskiej radzą sobie z doбором ekwiwalentów szczególnie tych wielowyrazowych jednostek języka, których nie odnotowują dostępne na rynku słowniki przekładowe. Wszystkie te działania mają efektywnie podnieść jakość świadczonych usług tłumaczeniowych z wykorzystaniem aktualnej wiedzy i nowoczesnych technologii.

Bibliografia

- Biel Łucja. 2011. *Jakość przekładu prawnego i prawniczego w świetle normy europejskiej PN-EN 15038 oraz hipotezy uniwersaliów tłumaczeniowych*. „Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu” nr 6: 13–28.
- Bogusławski Andrzej. 1989. *Uwagi o pracy nad frazeologią*. W: *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*. T. 3. Red. Saloni Z. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. Filia Białystok: 13–30.
- Chlebda Wojciech. 2003. *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*. Łask: Wydawnictwo Leksem.
- Chlebda Wojciech. 2010. *Nieautomatyczne drogi dochodzenia do reproduktów wielowyrazowych*. W: *Na tropach reproduktów. W poszukiwaniu wielowyrazowych jednostek języka*. Red. Chlebda W. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego: 15–35.
- Dybiec-Gajer Jolanta. 2013. *Zmierzyć przekład? Z metodologii oceniania w dydaktyce przekładu pisemnego*. Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Grzeszkiewicz-Radulska Katarzyna. 2012. *Metody badań pilotażowych*. „Folia Sociologica” vol. 42: 113–141.
- Jakość i ocena tłumaczenia*. 2009. Red. Kopczyński A., Kizeweter M. Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica.
- Lewicki Roman. 2017. *Zagadnienia lingwistyki przekładu*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Mejri Salah. 2011. *Phraséologie et traduction des textes specializes*. Alicante: Universidad de Alicante.
- Na tropach traslatów. W poszukiwaniu odpowiedników przekładowych*. 2011. Red. Chlebda W. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Pieńkos Jerzy. 2003. *Podstawy przekładoznawstwa. Od teorii do praktyki*. Zakamycze: Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Płusa Paweł. 2007. *Rozwijanie kompetencji przekładu i kształcenie tłumaczy*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Polsko-rosyjski słownik par przekładowych. Tom zbiorczy „Podręcznego idiomatikonu polsko-rosyjskiego” (z. 1-5)*. 2014. Red. Chlebda W. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Skibińska Ewa. 2009. *Garść uwag o jakości przekładu*. „Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu” nr 5: 13–27.
- Sułkowska Monika. 2017. *Frazeotranslacja oraz jej znaczenie w kształceniu i doskonaleniu tłumaczy*. „Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu” nr 12: 341–353.
- Szutkowski Tomasz. 2019. *Subkompetencja frazeologiczna studentów-neofilologów jako składnik kompetencji językowej tłumacza. Badanie pilotażowe*. „Roczniki Humanistyczne” t. 67, z. 7: 93–111.

Summary

A few remarks on the phraseological sub-competence of a translator

The topic of this article is a diagnosis of the level of a phraseological sub-competence of a translator conducted on the basis of a survey carried out among students of neophilology with the translator specialization. The aim of the study is to determine the level of linguistic awareness of the surveyed in the area of phraseological sub-competence. The question posed is in what way they comprehend the essence of the multi-word linguistic units and if they can extract supra-lexical units of a translation. As such, the accuracy of a translation is dependent on the correct segmentation of the original. Those surveyed, faced with a 99-word text containing 25 multi-word linguistic units (75% of the whole text), extracted only seven of such structures in at least 50% of their answers. It can be deduced that the students consider phraseological units extremely idiomatic. In most cases, they do not notice other, less prototypical structures in the text, which should be considered globally in the process of translation. This conclusion justifies the undertaking of firm action in the area of phraseodidactics and phrasal translation as part of a philological academic education.

Key words: translation, phraseology, translation quality, didactics

